

УДК 821.161.2К – 32.09:159.9

ПСИХОЛОГІЗМ І СИМВОЛІКА ОПОВІДАнь О. КОБИЛЯНСЬКОЇ

Ірина Процик. Психологізм і символіка оповідань О. Кобилянської.

Стаття містить аналіз оповідань О. Кобилянської з точки зору їхнього психологізму і символіки, які тісно пов'язані. Трагізм світовідчуття письменниці позначився на образах героїв її малої прози. Потрапляючи в складні життєві обставини, герої виявляють у власній душі амбівалентні почуття.

Ключові слова: психологізм, символ, душа, образ, внутрішній світ, амбівалентність.

Ірина. Процик. Психологизм и символика рассказов О. Кобылянской.

Статья содержит анализ рассказов О. Кобылянской с точки зрения психологизма их психологизма и символики, которые тесно взаимосвязаны. Трагичность мироощущения писательницы отразилась на образах героев ее малой прозы. Попадая в сложные жизненные обстоятельства, герои обнаруживают в собственной душе амбивалентные чувства.

Ключевые слова: психологізм, символ, душа, образ, внутрішній мир, амбівалентність.

Irina Protsyk. Psychologism and symbolism of the novels of O. Kobylyanska.

The article consists the analysis of novels of O. Kobylyanska from the point of view of its psychologism and symbolism, which are nearly connected. Tragedy of felling of the world of writer influenced on the images of her small prose. When the heroes are in difficult life circumstances, they found in their souls ambivalence feelings.

Key words: psychologism, symbol, soul, image, inner world, ambivalency.

Модернізм О. Кобилянської як письменниці незаперечний. Пошук нових прозових форм, оригінальних художніх засобів (поезія в прозі, синкретизм мистецтва слова і музики, залучення елементів малярського мистецтва, порушення усталеної структури сюжету, продуктивне використання позасюжетних елементів (пейзажів, описів інтер'єру, збагачення художнього тексту внутрішніми монологами, діалогами), використання прийому сугестії тощо) свідчить про пильну увагу письменниці до внутрішнього світу людини, до намагання осмислити унікальність і неповторність життя і долі кожної людини. Способи, за допомогою яких О. Кобилянська досягає мети відтворити найтонші порухи людської душі, найрізноманітніші, але частіше за все спектр зображення людини в оповіданнях письменниці такий: від буденних звичних умов до так званих межових, коли людина опиняється в ситуації вибору між життям по совісті і сходженням з праведного шляху, і оступається, вчиняючи злочин, коли усвідомлює минулість власного життя. Заглиблюючись у власний внутрішній світ, герої відкривають у ньому нові, несподівані для себе риси.

Дослідження творчості письменниці багатогранне: науковці зосередили увагу на питаннях зв'язків фольклору і прози О. Кобилянської (В. Вознюк), компаративних студіях щодо проблеми вибору вільного життєвого шляху за повістями „Людина” О. Кобилянської та „Ляльковий дім” Г. Ібсена (О. Гуменна), феміністичній проблематиці творчості письменниці (Н. Білоус, М. Денисенко), синтезі мистецтв на прикладі повісті „Через кладку” (І. Демченко), проблематиці обов'язку (В. Бельченко), мовознавчому аспекті – функціонуванні діалектизмів (П. Гоцур, В. Калашник). До аналізу творчої спадщини О. Кобилянської зверталися М. Вишневецька, В. Вознюк, А. Градовський, З. Гузар, Т. Гундорова, Л. Климентовська, М. Крупа, П. Майдаченко, Я. Мельничук, Е. Панчук, П. Филипович. До сьогодні комплексно не дослідженою лишається мала проза О. Кобилянської, проаналізовано лише деякі оповідання та новели, поезії в прозі, нариси (за жанровим визначенням самої письменниці). „Екзистенційний сенс категорії трагічного” в малій прозі письменниці та його вираження досить докладно проаналізовано І. Демченко: „У багатьох творах Кобилянської натрапляємо на випадки, коли нетрагічний герой стає героєм трагічних ситуацій, коли колізія персонажа з обставинами доходять до максимального напруження і набуває ознак трагічного” [3, с. 8]. Зазначена дослідниця також стверджує думку про те, що найголовнішою темою малої прози письменниці є душа людини, „...яка вражає багатством порухів і широкою гамою переживань” [3, с. 15]. Проте внутрішній світ людини, його незбагненність і часом суперечливість, як здається, пов'язані із символом, амбівалентність і багатозначність якого стають своєрідним засобом психологічного паралелізму і мотивації вчинків

головних героїв. Трагізм людських доль зумовлено трагізмом світовідчуття самої О. Кобилянської, серце якої особливо чутливо реагувало на „людську кривду” [8, с. 39]. Любов’ю і співчуттям до простих людей пройма фактично вся мала проза письменниці: „Я люблю народ, і люблю його до сьогоднішньої хвили. І дивлюся на нього тими самими очима, що на деревину. Цвіт і всю живучу часть природи... В суті речей – гей, яке багатство, яка свіжість, яка глибінь криється, який гарний матеріал на будучність!...” [4, с. 25].

Психологізм виявляється в деталізації внутрішнього стану героїв, у залученні таких позасюжетних елементів, як сни, внутрішні монологи героїв і їхнє звертання до Бога, описи динаміки почуттів, їхньої мінливості та неоднозначності аж до суперечливості, зосередження уваги на ідеї фаталізму. Поглибленню психологізму сприяє продуктивне використання виражальних пейзажів.

У новелі „Природа” образ дівчини, яка любила природу понад усе, змальовано через її портретну характеристику та через внутрішні монологи. Почування і думки героїні суголосні зі станами природи. Сила і велич морської стихії, скелі, таємничий шум лісу – ті пейзажі, які асоціюються в дівчини з внутрішньою гармонією, але разом із тим її бажання не мати в собі той маскулінний стрижень рішучості, непокори, а навпаки – бути слабкою, підвладною комусь: „Вона страх бажала опинитися на морі, побачити його раз у бурю, або як сходить сонце, або в місячну ніч. То, певно, іншого роду краса, як гори: неспокійна й повна перемін... Іноді вона плакала з суму. Над ялицями лютувала буря, і трясла ними, і гнула їх, і робила їх тим кріпкими. Тим гордіше здіймали вони на другий ранок свої вершки й купали їх у золотому сонячному промінні. За все те вони мали право здійматись аж до хмари й бути гордими. І вона любила силу, а проте!...” [5, с. 376–377]. І бажання дівчини, її почуття проєктуються в реальну дійсність: вона зустрічає в горах гуцула, який не владний над своїми почуттями до дівчини. Виразальна пейзажна деталь наявна в новелі з народного життя „Вовчиха”. Крик журавлів, що відлітали, віщував смерть: „... Погода тої днини була (се було по обіді) хоч не похмура, але й не ясна. Щось неначе крила в собі для Санди, і Санді було ніяково на душі. Недалеко мала вже вона додому..., коли... зачула над головою вгорі, майже у хмарах, сумний зойк, що врзувався боляче в її серце. Підняла голову й почала шукати очима. Се були журавлі, що ключем одлітали. „Журавлі, – погадала, – прощаються... сумну свою співанку лишвають”, і, сама не знаючи чого, зітхнула... Сумний зойк журавлів неначе турботою наповнив нараз цілу спустілу площинь стернини. Жалібно, високо за собою тягнув душі. „Плачуть, неначе ховають когось, ах” – перейшло болячою гадкою крізь думку дівчини, і вона пішла далі, опустивши голову на груди” [6, с. 477].

Важливу роль в оповіданнях О. Кобилянської відіграє образ місяця, обраного для виявлення внутрішнього світу героїв не випадково. Культ небесних світил, Сонця і Місяця, пов’язаний із вірою в їхній вплив на життя людей і зміни в природі (пори року, біологічні ритми, збільшення чи зменшення дня і ночі, які особливо відчутні восени та навесні). Сонце й місяць у різних народів сприймаються однаково. Місяць символізує мінливість, непостійність, виражаючи цим жіноче, несвідоме начало. Сонце ж, навпаки, асоціюється з істиною, світлом, і всіма ознаками, які випливають з його життєдайної сили: родючість, багатство, мудрість [13, с. 55]. За уявленнями давніх мешканців острова Балі, у правому оці кожної людини міститься душа батька як символ місяця, а в лівому – душа матері як символ сонця [12, с. 181]. „У деяких випадках сонце і місяць розглядаються як очі великого божества – творця” [11, с. 309]. Морок ночі підсилює розуміння загадкової містичної природи місяця. Місяць, господар ночі, є вираженням несвідомого та має безпосередній стосунок до потойбіччя, оскільки саме вночі злі сили, які бояться сонячного світла, мають право володарювати у світі. За народними уявленнями місяць – син сонця, тому сонце могутніше, бо ніяке інше світило не може зрівнятися з його світлом. Отже, місяць здатен пробудити найпотаємніші думки людини, активізувати вплив несвідомого на психіку. Саме тому місяць виступає своєрідним ключем до розгадки душевних таємниць героїв оповідань О. Кобилянської. У новелі „Природа” місяць уночі мовби повертає гуцула, засліпленого пристрастю, до тями. Образ місяця – символ несвідомих порухів та інстинктів. Вода, річка – символ життя людини, а також несвідомої стихії, мінливої, непередбачуваної. Саме тому несподівано різко змінюються почуття гуцула: „Озирнувся і вдивився у воду... відти роздалися слова, так голосно й так виразно... Від божевільного того переляку вхопила його дрож, і він був би ревнув, цей звір, та раптом погадав на бога. Хреститься раз, другий, третій, багато разів – потім

немов на наглий внутрішній наказ зриває із шиї шовкову хустину й, зім'явши в руці, кидає в воду. Як стій стало йому все ясно. Вона відьма... відьма!!.. О свята мати божа!.. О, всі святі!.. Куди він тут заліз? І з ким він мав діло?! Чувство скаженої ненависті проти неї заволоділо ним” [5, с. 394–395]. Образи місяця й річки символічні у творах „Місяць”, „Зійшов з розуму”, „Битва”.

Суперечливість почувань сина при поверненні додому після теологічних студій відкривають сакральність взаємозв'язку між матір'ю та дитиною: „Материні думки при ній (дитині – І. П.), а його, дитячі, – при нім. Вже від рання їде він; але доперва від трьох годин спочиває його око на горах, скалах і лісах, і він чується в своїй батьківщині, хоч до дому ще далеко... І він чується невимовно щасливий; і то сміється його душа, то плаче! Він їде, врешті, додому, він щасливий! Вирвався остаточно з-за тих мурів, що хоча пишні, славі з своєї краси. Все ж такі його держали, мов в'язня, й позбавляли тут і там особистої свободи” [6, с. 346–347]; „Николай дивиться перед себе. Мов загіпнотизований красою ясної ночі, пишнотою самого місяця... Як йому чудно на душі, а разом як йому сумно! Щось його тягне. Щось його томить” [6, с. 359]. Вдивляння у воду героя символізує заглиблення до власного внутрішнього світу. Хлопець відчуває страх і відмовляється від купання у воді після заходу сонця. Яскравою з точки зору психологізму є деталь – погляди хлопця і фірмана під час того, як Николай навчав перевізника визначати час за годинником, – за допомогою якої письменниця зробила більш виразним сугестивний вплив на читача, який уже передчуває трагічну розв'язку: „В тій хвилі підняв той (фірман – І. П.) свої очі на молодого чоловіка, їх погляди стрінулися, і Николай перелякався тих очей. Ніколи в житті не бачив він такої страшної жадоби, як у цій хвилі в очах свого ученика... Мужик сполохався. Чи синіх, *цирих* (курсив наш – І. П.) очей молодого хлопця?..” [6, с. 351]. Місяць уповні під час того, як у фірмана виникає задум мати годинника за будь-яку ціну, ще більш актуалізує думку, що в душі перевізника перемає зло. Небесне світило – єдиний свідок злочину, що сприймається фірманом як жива істота, як нагадування про ніч морального падіння, про що змушений був зізнатися дружині, яка й оприлюднила цю страшну родинну таємницю. Місяць у цій новелі виступає не лише символом несвідомого, зокрема ілюструючи й зміст давнього культу небесних світил, а й докорів сумління, пам'яті про вбивство, вчинене через бажання мати звичайну, на перший погляд, річ – годинник, який не може коштувати людського життя, навіть якщо той годинник золотий. У свідомості селянина злочин тісно пов'язаний із місяцем, а через його світло – з Богом: „Моліться за мене. Моліться ясними, білими ночами, як місяць уповні стане. Ви моліться. Може, це через вас господь простить мені. Ніхто не бачив, не чув мого гріха. Він один його через місяць заздрів. Моліться, він почує, бо до вас я більше не верну. Місяць розлучив нас...” [6, с. 369].

Місяць як символ зла, гріха і змальований лише за допомогою деталей образ Бога як втілення вищої справедливості, добра мовби протиставлені один одному („Зійшов з розуму”) під час битви за рідну землю. Небесне світило, що метафорично назване „срібним точилом”, до якого „добиватися нічого” [6, с. 413], робить видимими вбивства, які нагадують картини біблійного Страшного Суду, бо Бог спустився з небес на землю, щоб допомагати живим, творячи чудеса: „Біла його одіж заморгалася, й хвилинами заслоняв він очі... Смуток зсунувся з небес і хитався між живими... Божевілля, зойк, гонитва куль, гук канон – усе пнулося під небеса й добивалось правди. Її не було... Широка й глибока господня копула, прибравшись у зорі, обняла землю” [6, с. 414]. Духовність і любов, надія на заступництво вищої сили набувають особливого сенсу у розв'язці твору. Погонич, що везе на фірі поранених, не зрозумів слів бійця, який помирав. Фрази воїна евфемічні, бо йдеться про Україну: „коли воскресне вона” [6, с. 417], „вона не загине” [6, с. 418].

Виразником того, що О. Кобилянська прагнула відтворити внутрішній світ героїв своїх творів з максимальною глибиною і правдивістю є залучення прийому сну, у якому відбувається здебільшого передбачення майбутніх подій, перебіг яких не залежить від бажань і прагнень героїв, а головну роль відіграють невідворотність, фатум. У творі „Лист засудженого вояка до своєї жінки” сон Василя, про який він розповідає своїй дружині в листі, є пророчим і свідчить, що вояк загине через несправедливе звинувачення у зраді. Через суцільний внутрішній монолог-звернення до рідної людини засуджений воїн висловлює свої почуття й думки, висловлює свою останню волю. Образ цвіркуна символізує тепло рідного дому і нагадує воякові про рідну землю в останні години його життя: „Не вбивай ніколи цвіркунів, Маріє, хоч би вони тобі лізли і на груди, і на губи. Цвіркуни цвірінькають в нас вдома, як в хаті смеркається. А в печі огонь горить, ми збираємось в хаті з поля по роботі, і на приспі чекаємо на вечерю, тоді от цвірінькають з якогось

заутка... далеко заховані... Я мушу плакати. Маріє... мене очі так болять, начеб я мав вмiсто їх огневi кулі в голові... Ой, Маріє! Господь видить все... не вбивай їх. Я ще маю двi години за тими мурами сидіти. А цвіркун. Що заліз сюди непомітно, цвірінькає від часу до часу так жалісно, що приводить мені мою батьківщину. Мою поле, мою хату, тебе і дітей перед очі, і є моїм послiднім каратом, котрого я чую. Цвіркун” [6, с. 371–372].

Дитяча психологія виявилася в оповіданні „Назустріч долі”. Дівчинка Настка дорослішає і мислить не по-дитячому через те, що стала свiдком воєнних дій: „Але відколи вона, майже напiвмертва, вступила наново в хату своїх родичів, змінилася. Так, приміром, зникла її любов до Анісі (ляльки – І. П.). Вона вже не доторкалася їй. Стала поважною, легко лякалася і замикалася в собі...” [6, с. 385]. В екстремальних умовах в австрійського воїна виявляються співчуття, обов’язок, людяність. Ворог рятує дитину: „Кілька разів відвідував він дівчатко і його родичів. Він багато розказував про свою вітчизну, або щось і сумного. Був добрий, співчутливий, і можна було скоро привикнути до нього” [6, с. 385]. Зірка, що падає з неба, і яку бачить Настка, віщує смерть. Зірка поряд дрижить, але не падає. Прикмета справдилася: дівчинка втрачає матір, а батька чи то вели жандарми, чи російські козаки, за те, „...що тримав з австрійками” [6, с. 389]. Воєнна тематика виражає абсурдність світу, у якому звичайні люди не вороги одне одному, а люди, які опинилися по різні боки барикад, але не втратили свого людського обличчя. т. зв. межові ситуації стають своєрідним індикатором людських стосунків, призводячи до трагедії („Юда”, „Снитися”). Майже в кожному творі малої прози наявний образ Бога, до якого герої звертаються, часто із риторичними питаннями, що своєрідним чином піднімає завісу в спілкуванні героїв із Богом, але в жодному разі не десакралізує цього процесу, навпаки, читач ще більш загострено сприймає події, описувані О. Кобилянською, співчуває героям: „Боже, дай відповідь! Як це ти допустив, щоби люди подуріли та щоби батько йшов на сина! Ближній на ближнього... або, може, це судний день?...” [6, с. 400]. Образ Бога відтворено крізь призму сприйняття героїв, а не від імені автора, що також є вираженням психологізму: „Будьте терпеливі, – не перебивайте нам; плач задержіть в собі. А зітхання й молитви не посилайте навздогін за нами. Вони нам перешкоджають і з гробниці серця камінь відвалюють... Або ні, моліться за нас... моліться... десь... Христос... він є... змороною тінню волочиться... забагато праці... може, з ніг святих валиться... або... або... стріли з оружжя, прости господи... впрост під небеса несе... Земля ж розрита! Щохвилі пашу роззявляє... пити хоче... білого коня... дожидається...” [6, с. 407].

Почуття любові у внутрішньому світі своїх героїв О. Кобилянська змалювала з усією палітрою відтінків: любов-дружба („Він сам не знав ще тоді, що також змішається, побачивши її несподівано. Не знав і не сподівався цього по собі. Доперва пізніше пізнав, що це таке. Знав і розумів, що вона припала йому до серця і, як відчував він, чи навіть не назавше! Коби хоч раз ще такого щастя дожити! Побачитися й відчутти *враз*, що одно одному припадає до душі, зливається мов ув одно...” [6, с. 353–354] – „Місяць”; любов-пристрасть, любов-одержимість („Як він її любить, як тужить за нею! Він хорий з туги, йому хочеться плакати, як хлопцеві, вбив би її з гніву, що її не має! Чому він її не здибає ніде? Чому?...” [6, с. 379–380] – „Природа”. Твір „Він і вона” з підзаголовком „Гумореска” складається із внутрішніх монологів чоловіка і жінки, у серцях яких зароджується почуття одне до одного. Любов тісно пов’язана з уявленням про долю. Героїня новели „Некультурна” Параска бачить символічний сон, у якому вона йде на гору (символ, тотожний зі Світовим Деревом) до сухого лісу, де з брами до неї виходить чоловік (ймовірно, Бог або Святий, оскільки брама символізує вхід до раю), який тримає в руках місяця, і, кладучи руки на голову героїні, повідомляє, як вона знайде свою долю. Місяць символізує в цьому сні, ймовірно, майбутнього чоловіка Параски, що підтверджується такими доказами: „У всіх колядках і веснянках Сонце описується в жіночому образі, як княгиня, як мати, як удова; є колядки, де Сонце описується як красна панна” [7, с. 16]. Сонце в образі Матері постає у „Велесовій книзі” [1, с. 30], в образі дружини місяця [9, с. 24].

Внутрішній світ героїв малої прози О. Кобилянської потребує більш докладного вивчення, зокрема, вимагає дослідження типізація героїв, пейзажі та їхні функції, тропіка, відбиття архаїчних уявлень про світ у творчій спадщині письменниці.

Література

1. Велесова книга в повному ритмічному перекладі з праукраїнської мови Б. Яценка // Велесова книга: [ритм. пер. укр. мовою, дослідження та рецензії Б. Яценка ; рос. мовою – В. Яценка] / Б. Яценко. – К. : Велес, 2004. – С. 9–76.
2. Вознюк В. О. Про Ольгу Кобилянську : Нові матеріали. Роздуми. Знахідки / В. О. Вознюк. – К. : Дніпро, 1983. – 183 [1] с.
3. Демченко І. А. Особливості поетики Ольги Кобилянської : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. наук. : спец. 10.01.01 – українська література / І. А. Демченко. – Запоріжжя : ЗДУ, 1998. – 20 с.
4. Кобилянська О. Про себе саму (скорочено) / Українське слово : Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : У 4 кн. – Кн. 4. – Упор. В. Яременко, Є. Федоренко, О. Сліпушко ; наук. ред. М. Наснко / О. Кобилянська. – К. : Рось, 1995. – С. 16–25.
5. Кобилянська О. Твори : в 3 т. – Т. 1 / [Упор. і прим. Є. Бабишкін] / О. Кобилянська. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1956. – 592 с.
6. Кобилянська О. Твори : в 5 т. – Т. 4 / О. Кобилянська. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 512 с.
7. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький; [2-е вид.]; [післямова О. Мишанича]. – К. : Обереги, 2003. – 144 с. – (Бібліотека українського раритету).
8. Панчук Е. М. Гірська Орлиця: [Спогади] / Е. М. Панчук. – Ужгород : Карпати, 1976. – 124 с.
9. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня // Символ и миф в народной культуре ; [сост., подгот. текстов, ст. и ком. А. Л. Топоркова]. – М. : Лабиринт, 2000. – С. 5–91.
10. Символы. Знаки / ред. группа Т. Каширина, Т. Евсеева и др. / гл. ред. М. Аксенова. – М. : Мир энциклопедий Аванта+, Астрель, 2009. – 183, [1] с. ; ил. – (Самые красивые и знаменитые).
11. Словарь мифов / [пер. с англ. Ю. Бондарева] ; [предисл. Роя Уиллиса] ; под. ред. П. Бентли. – М. : Гранд; ФАИР – ПРЕСС, 2000. – 432 с. ; ил. – (The Hutchinson).
12. Шейнина Е.Я. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. – М. : АСТ ; Харьков : Торсинг, 2003. – 591, [1] с.
13. Элиаде М. Космос и история : [избранные работы] / М. Элиаде ; [пер. с фр. и англ. А. А. Васильевой, В. Р. Рокитянского, Е.Г. Борисовой и др.] ; [сост. Н. Я. Дараган] ; [вст. ст. и коммент. Н. Я. Дараган] ; [общ. ред. И. Р. Григулевича, М. Л. Гаспарова] ; [послесл. В.А. Чаликовой]. – М. : Прогресс, 1987. – 312 с.